

KS. OLEG ZHARUK

Institut Pedagogiki

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

POSLUGA DUSZPASTERSKA OJCÓW BERNARDYNÓW W JARMOLIŃCACH NA PRZEŁOMIE XVIII I XIX W.

Słowa kluczowe: bernardyni, Jarmolińce, Podole, diecezja kamieniecka

1. Wprowadzenie: Parafia jarmoliniecka. 2. Posługa sakramentalna. 2.1 Msza św. i nabożeństwa. 2.2 Spowiedź. 2.3 Inne sakramenty i sakramentalia. 3. Kaznodziejstwo. 4. Katechizacja dorosłych i dzieci. 5. Bractwo św. Anny. 6. Pomoc duszpasterska doraźna. 7. Podsumowanie

1. WPROWADZENIE: PARAFIA JARMOLINIECKA

W diecezji kamienieckiej pod koniec XVIII w., oprócz parafii, gdzie pracowało duchowieństwo diecezjalne, istniało 19 parafii zakonnych. Ojcowie franciszkanie obserwanci, czyli bernardyni, mieli do posługi trzy parafie: Janów koło Winnicy (na początku przynależący do diecezji Łucko-Żytomierskiej, a od 1798 r. – do diecezji kamieniecko-podolskiej), Husiatyn (1610) i Jarmolińce (1761)¹. Do Jarmoliniec bernardyni przybyli w 1761 r. na zaproszenie Pawła Starzyńskiego. Właściciel miasta, Starzyński, w latach 1760–1769 zbudował w Jarmolińcach drewniany kościół pw. św. Jana Nepomucena i św. Antoniego Padewskiego, a do zamieszkania zakonników – drewniany klasztor². Po zmianie kilku właścicieli miasteczka, Jan Onufry

¹ W.F. Murawiec, *Misja Wschodnia Zakonu Mniejszych zwanych bernardynami i ich obecność w diecezji Kamieniecko-Podolskiej*, w: *Pasterz i twierdza. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu ordynariuszowi diecezji w Kamieńcu Podolskim*, red. J. Wołęzański, Kraków–Kamieniec Podolski 2001, 121–126; *Directorium officii divini diocesis Camenecensis [...]* an. 1813; *Directorium officii divini diocesis Camenecensis [...]* an. 1819; *Directorium officii divini diocesis Camenecensis [...]* an. 1825; *Directorium officii divini diocesis Camenecensis [...]* an. 1828; *Directorium officii divini diocesis Camenecensis [...]* an. 1829; M. Muller, *Zakony w diecezjach i województwach*, w: *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, red. L. Bieńkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, Lublin 1972, 83–84

² A.K. Sitnik, *Obecność zakonu Braci Mniejszych (Bernardynów) na terenach dzisiejszej Ukrainy (1460–1993)*, w: *Семінар. 10 років Кустодії св. Михаїла Архангела Ордену Братів Менших в Україні*, Ворзель 2013, 59; H.E. Wyczawski, *Jarmolińce*, w: *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Żebrzydowska 1985, 97–98.

Orłowski w 1790 r. zaczął budowę nowego kamiennego kościoła pw. św. Jana Nepomucena i św. Antoniego Padewskiego, a przy nim trzynawowego kamiennego klasztoru. Po jego śmierci (†1793) budowę klasztoru i kościoła częściowo skończył jego syn, Adam Orłowski. Około 1805 r. budowa kościoła częściowo była ukończona. W kościele była odprawiana Msza św. i nabożeństwa. Kościół pw. św. Jana Nepomucena i św. Antoniego Padewskiego, a przy nim klasztor ojców bernardynów był jednym z najpiękniejszych świątyń na Podolu. Choć do końca nigdy nie był ukończony, ale był ładnie ozdobiony. Przeszkodą była polityka carska, a po powstaniu listopadowym nawet likwidacja klasztoru i zamknięcie kościoła w Jarmolińcach, które formalnie nastąpiło w 1832 r.³

Istniały dwa typy parafii, gdzie pracowali zakonnicy. Bernardyni pod tym względem nie byli wyjątkiem. Pierwszy typ, to parafie przyklasztorne, zorganizowane przy świątyniach klasztornych, gdzie zakonnicy prowadzili duszpasterstwo. To było spowodowane tym, że w danej miejscowości mógł być tylko jeden kościół, który był zarówno klasztorny, jak i parafialny. Drugi typ – parafie należące prawnie do duchowieństwa diecezjalnego, ale praca duszpasterska w rzeczywistości była powierzona zakonnikom. Parafia w Jarmolińcach odnosiła się do pierwszego typu parafii⁴. Kościół przy klasztorze jarmolinieckim pełnił nie tylko funkcję świątyni przyklasztornej, ale także parafialnej, ponieważ w miasteczku nie było żadnego kościoła parafialnego. Wierni przybywali na mocy prawa do swojej parafii i wypełniali wszystkie praktyki religijne⁵. W 1796 r. ojcowie bernardyni od biskupa Wacława Hieronima Sierakowskiego, biskupa nowo utworzonej diecezji łatyckowskiej, otrzymali *Curam Animarum* – kolejne pozwolenie na pracę duszpasterską przy parafii⁶. To było związane z tym, że stała praca w parafii pod względem duszpasterskim wymagała zgody biskupa miejsca⁷.

Parafia jarmoliniecka należała do dekanatu proskurowskiego diecezji kamienieckiej i sąsiadowała ze strony zachodu – z parafiami: felsztyńską i gródecką; z północnej strony – z szarówiecką; ze wschodu – z sołbkowiecką; z południowej strony – skaziniecką⁸. Do parafii należały: miasteczko Jarmolińce i przedmieście, a także pobliskie wioski: Tomaszówka Wyższa, Nowa Wieś, Kadyjówka, Słobudka Kady-

³ E. Maryański, *Jarmolińce*, w: Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 3, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1882, 450.

⁴ Por. J. Flaga, *Udział zakonów w duszpasterstwie parafialnym około roku 1772*, Roczniki Humanistyczne 27 (1979), z. 2, 142.

⁵ J. Flaga, *Duszpasterstwo zakonów w Rzeczypospolitej u progu epoki Oświecenia*, Zeszyty Naukowe KUL 25 (1982), nr 1, 41.

⁶ Российский Государственный Исторический Архив (РГИА), ф. 822, оп. 12, спр. 2926, *Kościół Jarmoliniecki Xięży Bernardynów za 1797 r.*; Por. J. Flaga, *Udział zakonów w duszpasterstwie parafialnym około roku 1772*, Roczniki Humanistyczne 27 (1979) z. 2, 142.

⁷ P.P. Gach, *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914*, Lublin 1999, 198.

⁸ Державний Архів Вінницької області (dalej: ДАВО), ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 38 i 45, *Wizyta generalna Kościoła Klasztornego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1814 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 54, *Wizyta generalna Kościoła Zakonno-Parafialnego Jarmolinieckiego za 1817 r.*; Державний Архів Хмельницької області (dalej: ДАХМО), ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 128, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

jowiecka i Wołodryńce⁹. W 1803 r. do parafii przyłączono Sutkowce, Gorolówkę, Podmety i Lisówkę¹⁰. 8 października 1804 r., podczas wizyty generalnej, ks. Antoni Sołtanowski, wizytator generalny, delegowany na mocy władzy i polecenie biskupa Dębowskiego dodał do terytorium parafii kolejne wioski: Tomaszówkę Niższą i Sokołówkę Starą i Nową¹¹. W 1814 r. do parafii przynależały Jarmolińce i przedmieście, a także 6 wiosek: Tomaszówka Wyższa, Nowa Wieś, Kadyjówka, Słobudka Kadyjowiecka, Wołodryńce i Sutkowce¹². W 1823 r. do parafii przynależały Jarmolińce i 8 wiosek: Tomaszówka Wyższa, Tomaszówka Niższa, Stara Sokołówka, Nowa Wieś, Kadyjówka, Słobudka Kadyjowiecka, Wołodryńce i Sutkowce i przyległe wioski¹³.

2. POŚLUGA SAKRAMENTALNA

Zakonnicy pracujący w parafii podlegali własnemu przełożonemu, czyli gwardianowi, który jednocześnie pełnił funkcję proboszcza parafii. Do współpracowników proboszcza w duszpastrestwie należeli: wikariusze (troska o nabożeństwa i porządek w kościele), kaznodzieje i spowiednicy. Ważną pomocą byli także bracia zakonni, nie mający święceń kapłańskich. Wśród nich napotykamy również tercjarzy świeckich. Oni pełnili różne funkcje nie tylko w klasztorze, ale i przy parafii. Byli kościelnymi, kantorami i organistami. Oprócz zakonników, przy parafialnej świątyni można było spotkać także współpracowników świeckich. Pełnili one podobne funkcje jak bracia-zakonni czy tercjarze¹⁴.

2.1. MSZA ŚW. I NABOŻEŃSTWA

Praca duszpasterska była najczęściej powiązana ze sakramentami. Jednym z najważniejszych wśród siedmiu sakramentów jest sakrament Eucharystii, czyli Msza św. Warto zobaczyć, jak wyglądał porządek liturgiczny niedzielny w parafii w Jarmolińcach. W każdą niedzielę rano zakonnicy modlili się, odmawiając pacierze. O godzinie ósmej odprawiano śpiewaną Jutrznę, w której uczestniczyli także wierni. W tym czasie była sprawowana czytana Msza św. Po odprawieniu Liturgii śpiewano Godzinki do Najświętszej Maryi Panny. W czasie Godzinek

⁹ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 690, *Wizyta generalna Kościoła parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 rok*; РГИА, ф. 822, оп. 12, спр. 2926, *Kościół Jarmoliniecki Xięży Bernardynów za 1797 r.*

¹⁰ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 528, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1803 r.*

¹¹ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 532v–533, *Wizyta generalna Kościoła parafialnego Jarmolinieckiego za 1804 rok.*

¹² ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 45, *Wizyta generalna Kościoła Klasztornego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1814 r.*

¹³ ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 147, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

¹⁴ P.P. Gach, *Struktury i działalność duszpasterska...*, dz.cyt., 199; Por. I. Rusecki, *Bernardyni w prowincji Ruskiej 1637–1864. Zarys działalności*, W nurcie franciszkańskim 8 (1999), 256.

okresowo głoszone homilię, powiązaną z Ewangelią, wyznaczoną kalendarzem liturgicznym na dany dzień. Po Godzinkach była odprawiana uroczysta śpiewana niedzielna Msza św. – suma¹⁵.

Tabela 1. Liczba parafian w latach 1801–1803

Miejscowość	Odległość mile	1801				1803	
		Dorośli		Maloletni		Dorośli	Maloletni
		M	K	M	K	M i K	M i K
Jarmolińce i przedmieście		310	232	51	63	633	114
Wyższa Tomaszówka	0,25	97	71	36	20	168	64
Nowa Wieś	0,25	82	148	31	49	220	80
Kadyjówka	0,25	161	150	47	47	311	94
Słobudka Kadyjowska	0,5	48	36	18	16	84	34
Wołodryńce	1	102	191	55	72	203	127
Niższa Tomaszówka	0,25					75	20
Sokołówka Stara i Nowa	0,25					202	53
Sutkowce	0,5					78	27
Horolówka	0,5					40	29
Podmety	0,75					28	15
Lisówka	0,5					33	13
Kowalówka	1					33	13
Razem		870	919	230	275	2204	690
Ogólna liczba wiernych		2294				2894	

Źródło: РГИА, ф. 822, оп. 12, спр. 2926, *Kościół Jarmoliniecki Xięży Bernardynów za 1797 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 528v, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1803 r.*

¹⁵ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 519–520, 528v, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1803 r.*

W każdą niedzielę po sumie było wystawienie Najświętszego Sakramentu w puszcze, śpiewano wtedy suplikacje. Natomiast wystawienie Najświętszego Sakramentu w monstrancji odbywało się w święta Matki Bożej, w święta zakonu i w czasie nabożeństwa czterdziestogodzinnego we Wielkim Tygodniu przed Wielkanocą¹⁶.

Tabela 2. Liczba parafian w latach 1809–1814

Miejscowość	Odległość, mile	1809				1814			
		Dorośli		Małoletni		Dorośli		Małoletni	
		M	K	M	K	M	K	M	K
Jarmolińce i przedmieście	–	219	226	141	130	300	348	50	70
Wyższa Tomaszówka	0,25	103	106	49	47	90	100	30	32
Nowa Wieś	0,25	136	143	87	90	100	129	32	46
Kadyjówka	0,25	101	106	61	54	192	162	47	50
Słobudka Kadyjowska	0,5	48	53	22	17	45	50	19	20
Wołodryńce	1	167	177	79	89	180	200	96	60
Niższa Tomaszówka	0,25								
Sokołówka Stara i Nowa	0,25								
Sutkowce	0,5								
Horołówka	0,5								
Podmetry	0,75	182	164	68	54	216	264	39	40
Lisówka	0,5								
Kowalówka	1								
Razem		956	975	507	481	1123	1253	313	318
Ogólna liczba wiernych		2919				3007			

Źródło: ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 36–36а, *Wiadomość Kościoła Jarmolinieckiego za 1809 r.*; ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 46, *Wizyta generalna Kościoła Klasztorowego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1814 r.*

¹⁶ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 689, *Wizyta generalna Kościoła parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 rok.*

Wystawienie Najświętszego Sakramentu odbywało się także w czasie ekspiacji w święta maryjne: Oczyszczenie, Zwiastowanie, Wniebowzięcie, Narodzenie, Niepokalanego Poczęcia. W innych okresach roku wystawienie Najświętszego Sakramentu następowało na Nowy Rok, na Boże Ciało i w czasie Oktawy oraz na święta: św. Antoniego, św. Anny i św. Franciszka. Taki przywilej na wystawienie Najświętszego Sakramentu w święta parafia otrzymała dzięki Bractwu św. Anny. Przywilej udzielił biskup kamieniecki Adam Krasieński¹⁷.

W 1817 r. porządek niedzielnych Mszy św. oraz nabożeństw był nieco zmieniony. Rano zakonnicy modlili się, odmawiając pacierze w chórze zakonnym, który znajdował się w prezbiterium kościoła. Później organista śpiewał Godzinki. Po nich była prymaria. Po prymarii członkowie Bractwa św. Anny śpiewali Koronkę do św. Anny. Podczas śpiewu Koronki były odprawiane dwie Msze czytane. Później celebrowano uroczystą niedzielną Eucharystię – sumę. W czasie Mszy św. kaznodzieja głosił homilię albo kazanie. Po Mszy św. zawsze było nabożeństwo, które kończyło się po godz. 12¹⁸. W czasie świąt zakonnych odprawiano także Nieszpory¹⁹.

Nie mamy wiadomości co do porządku Mszy i nabożeństw w dni zwykłe. Jednak warto wspomnieć o jednym fakcie. Niedaleko kościoła w polu znajdował się cmentarz parafialny. Na tym cmentarzu w 1798 r. wybudowano murowaną, pomalowaną kaplicę. W kaplicy był jeden ołtarz Przenajświętszej Trójcy. Czasami w zwykłe dni odprawiano tam Msze św. Być może, że Msza św. w zwykłe dni była zarówno w kościele, jak i w kaplicy cmentarnej, ponieważ przy klasztorze mieszkało dwóch lub trzech braci, którzy byli kapłanami²⁰. Podobna cmentarna kaplica znajdowała się w Sutkowcach, wiosce oddalonej od Jarmoliniec o 5 km²¹.

2.2. SPOWIEDŹ

W klasztorze w Jarmolińcach był wyznaczony zakonnik, który pełnił funkcję spowiednika. Oprócz niego w parafii każdy kaznodzieja miał prawo do spowiadania. Dodać należy, by zostać kaznodzieją, należało zdobyć gruntowną znajomość

¹⁷ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 521, *Opisanie Kościoła Parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 r.*

¹⁸ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 57, *Wizyta generalna Kościoła Zakonno-Parafialnego Jarmolinieckiego za 1817 r.*

¹⁹ ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 145, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

²⁰ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 689 i 689v, *Wizyta generalna Kościoła Parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 521, *Opisanie Kościoła Parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 r.*; Державний Архів Житомирської області (dalej: ДАЖО), ф. 822, оп. 12, спр. 2560, арк. 33, *Визитная Опись Ярмолинецкаго Римско-Католическаго Приходскаго во Имя Св. Апостоловъ Петра и Павла Костела за 1876, 1877, 1878, 1879 и 1880 годы.*

²¹ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 688, *Wizyta generalna Kościoła parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 rok*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 528v, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów odprawiona dnia 16 grudnia 1803 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 35, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1810 r.*

teologii moralnej, a także uzyskać wcześniej jurysdykcję do słuchania spowiedzi²². Oprócz tego wszyscy kapłani, którzy mieszkali w klasztorze i uzyskali jurysdykcję do spowiadania, mogli w razie potrzeby słuchać spowiedzi. Rzadko zachodziły takie sytuacje, żeby kapłan był pozbawiony danej posługi. Musiało to być coś poważnego, a zabronić mógł albo prowincjał, albo biskup diecezjalny. W razie potrzeby zakonnicy mogli spowiadać i poza własnym kościołem²³.

W parafii spowiednikami stałymi wyznaczonymi przez władze zakonne byli: o. Waleriusz Dorożyński (1803–1805), o. Jan Nepomucen Królikowski (1807), o. Bonifacy Pił (1814) i o. Polikarp Przygodzki (1823). Z tego możemy wnioskować, że parafia w Jarmolińcach nie zawsze miała stałych spowiedników. Było to spowodowane małą liczbą zakonników, a także tym, że nie było potrzeby powoływania zakonnika do odrębnej posługi, ponieważ każdy zakonnik mógł w każdej chwili udzielić sakramentu spowiedzi²⁴.

Liczba parafian była zawsze związana z przystępowaniem do sakramentu spowiedzi przed Wielkanocą. Dlatego nie zawsze była znana liczba wiernych w parafii zakonnej w Jarmolińcach. Co więcej, dane dotyczą tylko *paschalisantes*, czyli osób przystępujących do spowiedzi i Komunii wielkanocnej. W 1798 r. w Jarmolińcach takich osób było 1483²⁵. W 1805 r. liczba parafian to 1540 osób komunikujących i 669 osób niezdolnych oraz dzieci, które ze względu na wiek nie mogły jeszcze przystępować do Komunii św. Liczba parafian w Jarmolińcach co roku albo wzrastała, albo zmniejszała się. Przez 20 lat parafia zwiększyła się o 50%²⁶. W 1823 r. do parafii przynależało 676 rodzin, a ogólna liczba parafian to: 2690 mężczyzn i 2797 kobiet²⁷.

²² Por. J. Flaga, *Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII w. 1767–1772*, Lublin 1986, 85.

²³ Por. J. Flaga, *Udział zakonów w duszpasterstwie...*, dz.cyt., 146.

²⁴ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 430, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1805 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 113, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1808 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 35, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1810 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 43 i 46, *Wizyta generalna Kościoła Klasztorowego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1814 r.*; ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 145, *Opisanie kościoła zakono-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

²⁵ Por. M. Radwan, *Antyzakonna polityka caratu w XIX wieku*, *Studia Catholica Podoliae* 1 (2003), 167.

²⁶ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 449, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1805 r.*

²⁷ ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 129, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

Tabela 3. Liczba przystępujących i nieprzystępujących do sakramentu spowiedzi

Lata		1797	1802	1805	1806	1809	1817	1823	1828
Liczba parafian	Przystępujący	1483	1997	1540	1933	2013	2018	3922	2339
	Niesposobne i dzieci	–	224	669	269	605	618	1569	388
Razem			2221	2209	2002	2635	2636	2690 – m 2797 – k	2727

Źródło: РГИА, ф. 822, оп. 12, спр. 2926, *Kościół Jarmoliniecki Xięży Bernardynów za 1797 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 540, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1803 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 449, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1805 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 549, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1806 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 114, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1809 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 62, *Wizyta generalna Kościoła Zakonno-Parafialnego Jarmolinieckiego za 1817 r.*; ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 129, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*; ДАХМО, ф. 685, оп. 2, спр. 3, арк. 74, *Wizyta kościoła zakonno-parafialnego XX. Bernardynów Jarmolinieckiego dyecezyi Podolsko-Kamienieckiej w dekanacie Płoskierowskim położonego z roku 1826, 1827 i 1828.*

2.3. INNE SAKRAMENTY I SAKRAMENTALIA

Praca duszpasterska ojców bernardynów była skoncentrowana także wokół innych sakramentów i sakramentaliów. Do najczęściej udzielanych warto zaliczyć sakrament chrztu świętego oraz sakrament małżeństwa. Wśród sakramentaliów zakonnicy odprawiali też pogrzeby. Na to wskazują księgi sakramentów oraz sakramentaliów, które od 1796 r. były systematycznie prowadzone. To są księgi metryczne chrztów, ślubów i zmarłych²⁸. W 1823 r. w parafii istniały następujące księgi metryczne: Księga Chrztu (2 egzemplarze: 1 – od 1796 do 1806 r.; 2 – od 1806 r.); Księga Ślubów (2 egzemplarze: 1 – od 1796 do 1806 r.; 2 – od 1806 r.); Księga Zmarłych (2 egzemplarze: 1 – od 1796 do 1806 r.; 2 – od 1806 r.); Księga Zapowiedzi Przedślubnych (1 egzemplarz)²⁹. Była także specjalna księga, do której zapisywano wszystkie praktyki duszpasterskie, które prowadzono w parafii³⁰.

²⁸ ДАХМО, ф. 685, оп. 2, спр. 22, арк. 131, *Опись Ярмолинецкой приходской Церкви за 1844 годъ.*

²⁹ ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 141, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

³⁰ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 522, *Opisanie Kościoła Parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 r.*;

Tabela 4. Udzielone sakramenty oraz zmarli (1797–1823)

Lata		1797	1803	1805	1806	1809	1817	1823
Sakramenty i sakramentalia								
Sakrament chrztu	M	54	56	71	65	86	46	86
	K	73	45	40	56	83	43	91
Sakrament małżeństwa	Liczba par	20	15	12	16	35	3	24 – katolickie 8 – mieszane
Zmarli	M	28	35	36	45	64	24	42
	K	30	33	25	30	75	12	62

Źródło: РГИА, ф. 822, оп. 12, спр. 2926, *Kościół Jarmoliniecki Xięży Bernardynów za 1797 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 540, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1803 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 449, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1805 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 549, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1806 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 114, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1809 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 36–36а, *Wiadomość Kościoła Jarmolinieckiego za 1809 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 62, *Wizyta generalna Kościoła Zakonno-Parafialnego Jarmolinieckiego za 1817 r.*; ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 129, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

W zakrystii, oprócz ksiąg sakramentalnych i sakramentaliów, były przechowywane także inne księgi, nazywane gruntowymi. Wśród nich były: księga do wpisywania percepty klasztornej (początek – od 1814 r.); księga rozchodów kasy klasztornej (pierwsza – od 1814 do 1821 r., druga – od 1821 r.); księga dochodów i rozchodów kasy brackiej; księga wizyt z lat 1814 i 1817 oraz księga *status animarium*; księga procesów (1798–1817); księga z dokumentami (była ona oprawiona w pergaminową skórę z pieczęcią w blaszanym pudełku; w niej znajdowały się przywileje i kopie dokumentów); księga zmarłych zakonników i dobrodziejów (1775–1823); księga wizyt kanonicznych ministra prowincji; księga jałmużn (1814–1823); księga ofiarowanych przez dobrodziejów produktów (1817–1823); księga jałmużn i jej wydatków (1812–1823); księga urzędzeń (1776–1823) oraz księga intencji mszalnych (1817–1823)³¹.

³¹ ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 141, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

3. KAZNODZIEJSTWO

Kaznodziejstwo pełniło dwojaką funkcję: religijną i społeczną. Pierwsza była związana z nauczaniem i pogłębianiem głównych prawd wiary przez kazania i homilie czy poprzez katechezę. Druga dotyczyła pomocy wiernym w życiowych problemach przez głoszoną przez kaznodzieję naukę o wierze.³²

Kaznodzieja był powoływany na mocy specjalnej nominacji. Godność kaznodziejską traktowano jako stałą funkcję i odrębny urząd, zwłaszcza w XVII i XVIII w.³³ Nominację przekazywano na kapitule prowincjalnej co trzy lata. Kaznodzieja musiał zdobyć odpowiednią wiedzę. Przy wyborze kandydata na kaznodzieję zwracano uwagę na przygotowanie teologiczne, a szczególnie na znajomość teologii moralnej. Kaznodzieja musiał być dobrze wykształcony i wykazać się świadectwem dobrych obyczajów³⁴. W swojej posłudze kaznodzieje korzystali z różnych ksiąg pomocniczych, związanych z teologią moralną i homiletyką. Wiemy też o istnieniu bogatej biblioteki klasztornej, z której korzystali³⁵. Kaznodziejstwo tego okresu podejmowało troskę o lud wiejski. Dlatego często kazania były proste i zrozumiałe dla ludzi. Na kazaniach podejmowano też zagadnienia katechizmowe. W naukach wyjaśniano Katechizm rzymski oraz Duży i Mały Katechizm Piotra Kanizjusza. W homiliach starano się wyjaśnić fragmenty Pisma Świętego i jego praktyczne zastosowanie w życiu. Warto jednak zauważyć, że dla ludzi prostych często głoszono nauki katechizmowe i homilię. Były one oparte na źródłach Objawienia oraz wyrażały się w wykładach prawd wiary i zasad moralności³⁶. Głoszono też kazania o charakterze patriotycznym³⁷.

Również w parafii w Jarmolińcach posługiwali kaznodzieje. Wśród znanych nam byli: o. Sabinian Załuski (1790–1792), o. Cyryn Sośnicki (1790–1797), o. Hugin Pogonowski (1797), o. Władysław Laskarzewski (1800–1806), o. Grzegorz Borzewski (1807), o. Symforian Zawodowski (1810–1811), o. Marek Kurałowicz (1814), o. Jozef Kurszel (1816), o. Korneliusz Drogiewicz (1817–1823). Znajdujemy wśród nich kaznodziejów niedzielnych, świątecznych, a także generalnych³⁸.

³² Por. J. Flaga, *Działalność duszpasterska zakonów...*, 84.

³³ Por. J. Flaga, *Duszpasterstwo zakonów w Rzeczypospolitej u progu epoki Oświecenia*, Zeszyty Naukowe KUL 25 (1982) 1, 45.

³⁴ Por. I. Rusecki, *Działalność kaznodziejska Bernardynów w Prowincji Ruskiej (XVII–XVIII)*, W nurcie franciszkańskim 10 (2001), 73.

³⁵ ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 135–141, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok*.

³⁶ K. Panuś, *Historia kaznodziejstwa*, Kraków 2007, 295–299.

³⁷ Por. E. Jabłońska-Deptuła, *Zakony męskie Królestwa wobec rzeczywistości zaborczej 1815–1864*, Roczniki Humanistyczne, 22 (1974), z. 2, 106.

³⁸ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 690v, *Wizyta generalna Kościoła parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 roku*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 524, *Opisanie Kościoła Parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 r.*; ДАВО ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 520 i 528, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów odprawiona dnia 16 grudnia 1803 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 528, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1803 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 532, *Wizyta generalna Kościoła parafialnego Jarmolinieckiego za 1804 rok*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 430, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1805 r.*; ДАВО, ф. 737,

4. KATECHIZACJA DOROSŁYCH I DZIECI

Jako okazję do pogłębienia wiedzy religijnej wykorzystywano moment przy udzielaniu sakramentów. W księgach religijnych, czyli agendach i rytuałach, które wydawano po Soborze Trydenckim, do każdego sakramentu przewidywano specjalne katechezy, które umieszczano w tychże księgach liturgicznych. Prawdopodobnie zakonnicy wykorzystywali je w przygotowaniu do sakramentów³⁹. Katechizacja była często w formie przemówienia. W niej starano się krótko wyjaśnić znaczenie i sens jakiegoś aktu religijnego. Odbywało się to np. w formie napomnienia skierowanego do rodziców chrzestnych, mowy wygłoszonej podczas udzielania innych sakramentów, poświęceń, procesji itp. Choć nie mamy potwierdzonych źródeł o prowadzeniu takich katechez w Jarmolińcach, a możemy domyślać się, że prawdopodobnie jednak były⁴⁰.

Ważnym momentem przeprowadzenia katechezy dla dzieci była szkoła parafialna. Jedną z czterech dziedzin, których uczono w szkole, była nauka religii, uwzględniająca naukę Słowa Bożego oraz Historii Świętej⁴¹. Oprócz tego, dzieci uczono katechizmu i nauki moralnej. Prawdopodobnie tym zajmował się jeden z zakonników pracujących w szkole⁴².

оп. 1, спр. 3, арк. 113, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1808 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 35, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1810 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 43 i 46, *Wizyta generalna Kościoła Klasztorного XX. ОО. Bernardynów Jarmolinieckich za 1814 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 55, *Wizyta generalna Kościoła Zakonno-Parafialnego Jarmolinieckiego za 1817 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 63–64, *Wizyta generalna Jarmolinieckiego Bernardynskiego klasztoru za 1817 r.*; ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 145, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. ОО. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok*; РГИА, ф. 822, оп. 12, спр. 2926, *Kościół Jarmoliniecki Xięży Bernardynów za 1797 r.*; APB, sygn. L–19, *Akta Prowincji Ruskiej Zakonu Bernardynów w zaborze Rosyjskim*, 24–25, 43–44, 63–64; APB, sygn. L–19, *Akta Prowincji Ruskiej Zakonu Bernardynów w zaborze Rosyjskim*, 76; APB, sygn. L–19, *Akta Prowincji Ruskiej Zakonu Bernardynów w zaborze Rosyjskim*, 73; J. Kachel OFM, *Bernardyni 1453–2003. Kapłani i bracia zakonnici prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie. Wydanie jubileuszowe*, cz. 5, Warta 2004, 194; J. Kachel OFM, *Bernardyni 1453–2003. Kapłani i bracia zakonnici prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie. Wydanie jubileuszowe*, cz. 6, Warta 2004, 171; J. Kachel OFM, *Bernardyni 1453–2003. Kapłani i bracia zakonnici prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie. Wydanie jubileuszowe*, cz. 4, Warta 2004, 302; J. Kachel OFM, *Bernardyni 1453–2003. Kapłani i bracia zakonnici prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie. Wydanie jubileuszowe*, cz. 6, Warta 2004, 123; J. Kachel OFM, *Bernardyni 1453–2003. Kapłani i bracia zakonnici prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie. Wydanie jubileuszowe*, cz. 1, Warta 2004, 253; J. Kachel OFM, *Bernardyni 1453–2003. Kapłani i bracia zakonnici prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie. Wydanie jubileuszowe*, cz. 6, Warta 2004, 181; W.F. Murawiec, *Misja Wschodnia...*, dz.cyt., 126.

³⁹ Por. J. Flaga, *Działalność duszpasterska zakonów...*, dz.cyt., 84.

⁴⁰ K. Panuś, dz.cyt., 298.

⁴¹ Por. L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, 357; Por. J. Mucha, *Organizacja diecezji Kamienieckiej do 1795 roku*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, 30 (1983), z. 4, 221.

⁴² ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 130, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. ОО. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*; W. F. Murawiec, *Misja Wschodnia...*, 126; Por. I. Ru-secki, *Szkolnictwo elementarne bernardynów na przełomie XVIII–XIX wieku*, *Studia Franciszkańskie* 11 (2001), 322.

Pomysł szkoły parafialnej w Jarmolińcach powstał 16–17 grudnia 1803 r. podczas wizyty dekanalnej. Dziekan płoskirowski, ks. Jan Jaszczewski, zachęcił, aby w roku następnym powstała szkoła parafialna⁴³. Jednak powstała dopiero po trzech latach, czyli w 1806 r.⁴⁴. Założenie szkoły oraz dobre jej funkcjonowanie wymagało odpowiedniego uposażenia na utrzymanie nauczyciela i konserwację budynków szkolnych⁴⁵. Na początku szkoła parafialna w Jarmolińcach miała mieścić się w klasztorze bernardynów. Jednak klasztor był w stanie budowy. W 1806 r. obok klasztoru wybudowano szkołę parafialną, która mieściła się w dwóch budynkach i była podzielona na dwa poziomy: podstawowy i starszy. Fundatorem szkoły został Adam Orłowski, właściciel miasteczka Jarmolińce. Szkoła posiadała własny fundusz i była dobrze zorganizowana⁴⁶.

W 1809 r. do szkoły uczęszczało 23 uczniów⁴⁷. W 1810 r. uczyło się 24 uczniów: 20 uczniów było wyznania rzymskokatolickiego, 4 – wyznania ewangelickiego. W 1823 r. w szkole uczyło się tylko 14 uczniów: 12 uczniów było pochodzenia szlacheckiego i wyznania rzymskokatolickiego, 2 uczniów z chłopów wolnych było wyznania greckokatolickiego, 1 – szlachcic, wyznania ewangelickiego i 1 – z chłopów wolnych, wyznania greckokatolickiego⁴⁸. W 1824 r. liczba uczniów znacznie wzrosła – aż do 34 uczniów⁴⁹. Za 1829 r. nie mamy danych dotyczących liczby uczniów, ale wiadomo że szkoła wówczas działała bardzo dobrze⁵⁰.

⁴³ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 520v, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów odprawiona dnia 16 grudnia 1803 r.*.

⁴⁴ Por. W. F. Murawiec, *Misja Wschodnia...*, dz.cyt., 126.

⁴⁵ Por. J. Mucha, *Organizacja diecezji Kamienieckiej...*, dz.cyt., 217.

⁴⁶ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 541, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1806 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 35–36, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1810 r.*; ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 130, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

⁴⁷ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 114, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1809 r.*

⁴⁸ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 35–36, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1810 r.*

⁴⁹ ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 130, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*; W. F. Murawiec, *Misja Wschodnia...*, 126.

⁵⁰ Por. L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich...*, dz.cyt., 414.

Tabela 5. Uczniowie szkoły parafialnej w Jarmolińcach (1810–1823)

Nr	1810		1814	1823		Klasa
	Imię i nazwisko	Wiek	Imię i nazwisko	Imię i nazwisko	Wiek	
1	Franciszek Jakubowski	13	Antoni Czajkowski	Aleksandr Rołkiewicz	7	początkowa
2	Wawrzyniec Borzewski	9	Adam Bośniacki	Augustyn Buzderewicz	14	
3	Antoni Czajkowski	10	Aleksandr Dulipowicz	Hipolit Krzyżanowski	10	
4	Józef Zajączkowski	9	Józef Ilnicki	Ignacy Bolkiewicz	7	
5	Adam Zajączkowski	7	Jan Mroczkowski	Jan Siedlecki	9	
6	Stanisław Jeżowski	9	Jan Procki	Wilhelm Kozłowski	9	
7	Karol Urbanowicz	6	Feliks Skibnicki	Wincenty Poprowicz	9	
8	Tadeusz Radocki	7	Franciszek Jakubowski	Wincenty Mroczkowski	12	
9	Kazimierz Berezicki	13	Tomasz Skrzypiński	Piotr Pawłowski	13	
10	Pius Tybl	14	Wojciech Szydłowski	Aleksandr Romanów	10	
11	Antoni Tybl	11	Wojciech Idrzytacki	Paszynka Ibinów	10	
12	Erazm Tybl	11	Stanisław Paślawski	Andrzej Fedorowicz	8	
13	Wincenty Szpodarek	16	Łukasz Antoszewski	Jakub Karylnikow	13	
14	Józef Mejer	9	Jan Kosiński	Jan Krychowiecki	12	
15	Jan Traczów	10	Karol Urbanowicz	Antoni Lukaszewicz	13	Średnia albo starsza
16	Ludwik Czajkowski	8	Piotr Pawłowski	Adam Kaczórowski	12	
17	Julianna Kaczórowska	9		Gabriel Rybicki	10	
18	Elżbieta Jerzowska	8		Meliton Tyrawski	12	
19	Zuzana Jerzowska	6		Klemens Krzyżanowski	13	
20	Katarzyna Mejerowa	6		Henryk Urbanowicz	12	
21	Jan Zieliński	12		Józef Zabuski	10	
22	Jan Fiszer	7		Michał Rybicki	14	
23	Jakub Błażewicz	8		Piotr Wilet	10	
24	Katarzyna Szporówna	7		Adam Charasiewicz	13	

Źródło: ДАБО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 35–36, Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1810 r.; ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 43, *Wizyta generalna Kościoła Klasztornego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1814 r.*; ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 128–129, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 r.*

Warto podkreślić, iż w szkole uczyły się razem różne warstwy społeczeństwa. Synowie chłopów pańszczyźnianych uczyli się razem z synami dziedziców i dzierżawców oraz zamożnych mieszczan. Oprócz tego napotykały także wśród uczniów różnorodność wyznaniową. W szkole uczyły się dzieci wyznania rzymskokatolickiego, greckokatolickiego i ewangelickiego. Ponadto w szkole uczyli się zarówno chłopcy, jak i dziewczęta, a więc nie czyniono różnicy płciowej pomiędzy dziećmi i nie było zakazu nauki dziewcząt. Inna rzecz, czy rodzice chętnie posyłali dzieci do szkoły i ile dzieci naprawdę korzystało z nauki⁵¹.

Szkoła była prowadzona przez zakonników wzorowo. Przeważnie był to jeden zakonnik, oddelegowany do pracy w szkole przez władze zakonne⁵². Wiemy jednak, iż w 1810 r. nauczycielem był świecki – Mikołaj Terlecki. Nauczanie w szkole było bezpłatne. Utrzymaniem szkoły i nauczyciela zajmowali się właściciele miasta – rodzina Orłowskich⁵³. Podstawę wynagrodzenia nauczyciela była pensja roczna⁵⁴ w wysokości 50 zł.⁵⁵ Nauczyciel był zaliczany do stanu duchownego. Bezpośredni nadzór nad nim sprawował proboszcz parafii, czyli gwardian klasztoru⁵⁶.

Szkoła miała być nie tylko ośrodkiem kształcenia, ale także miejscem chrześcijańskiego wychowania. Dlatego, oprócz programu nauczania, który uwzględniał nauczanie religijne, wymagano także od nauczyciela dobrej postawy moralnej oraz wypełniania nakazanych praktyk religijnych⁵⁷. Tradycyjny program nauczania w parafialnych szkołach obejmował cztery zakresy: 1) naukę religii (nauka Słowa Bożego i Historii Świętej); 2) naukę czytania i pisania (wedle ksiąg kościelnych i świeckich oraz z rękopisów); 3) naukę kaligrafii; 4) naukę czterech pierwszych działań arytmetycznych⁵⁸. Oprócz tego w szkole w Jarmolińcach dzieci uczyły się dzielić wyrazy na sylaby, czytać po polsku, po rosyjsku i po niemiecku. Także uczyły się katechizmu, nauki moralnej, polsko-łacińskiej gramatyki, arytmetyki i geografii. W szkole był wielki problem z książkami. Często bywało, że tylko nauczyciel miał książki, a dzieci pisały na tablicy. Do nauki religii katolickiej, a także do nauki podstaw czytania i pisania po polsku służyły różnego

⁵¹ Z. Kazanowska, *Działalność społeczna bernardynów w II połowie XVIII i w XIX wieku*, w: *Zakony Franciszkańskie*, t. 3, red. J. Kłoczowski, Niepokalanów 1996, 131; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 35–36, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1810 r.*

⁵² Por. I. Rusecki, *Szkolnictwo elementarne bernardynów...*, dz.cyt., 322; tenże, *Bernardyni w prowincji Ruskiej...*, dz.cyt., 261.

⁵³ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 35–36, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1810 r.*; ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 43, *Wizyta generalna Kościoła Klasztornego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1814 r.*; ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 130, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego WW. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

⁵⁴ Por. J. Mucha, *Organizacja diecezji Kamienieckiej...*, dz.cyt., 217.

⁵⁵ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 56, *Wizyta generalna Kościoła Zakonno-Parafialnego Jarmolinieckiego za 1817 r.*

⁵⁶ Por. J. Mucha, *Organizacja diecezji Kamienieckiej...*, dz.cyt., 220.

⁵⁷ Tamże, 220.

⁵⁸ Por. L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich...*, 357; J. Mucha, *Organizacja diecezji Kamienieckiej...*, dz.cyt., 221.

rodzaju katechizmy. Najczęściej był wykorzystywany *Krótki Katechizm dla młodzi Rzymsko-Katolickiego wyznania, za Najwyższym rozkazem ułożony*. Do nauki języka rosyjskiego i nauki kaligrafii służył skrót podręcznika *Russkaja gramatika* Aleksandra Wostokowa⁵⁹.

Jednak wart uwagi pozostaje fakt, że szkoły parafialne, istniejące wówczas w diecezji kamieniecko-podolskiej, nie były liczne. Szkolnictwo parafialne było tylko czynnikiem podnoszenia poziomu oświaty różnych grup społecznych oraz służyło rozwojowi życia religijnego, co przyczyniło się do umocnienia organizacji kościelnej na terenie diecezji⁶⁰. W latach 1800–1850 władze likwidowały wszystkie szkoły średnie, przynależące zakonom i realizujące program Komisji Edukacji Narodowej, a było ich 61. Akcja ta swe apogeum sięgnęła na początku lat 30. XIX w., kiedy były likwidowane także klasztory. Razem z kasacją klasztorów likwidowano także szkoły średnie i parafialne prowadzone przez zakonników⁶¹. Wówczas zlikwidowano 46 szkół z 61⁶². Natomiast do końca lat 30. w diecezji kamienieckiej zlikwidowano prawie wszystkie szkoły parafialne⁶³. Po likwidacji klasztoru w 1832 r. szkoła w Jarmolińcach nadal działała. Nie była to już szkoła parafialna, ale państwowa. W czerwcu 1840 r. Aleksander Orłowski, ziemianin powiatu płoskirowskiego i właściciel Jarmoliniec, ofiarował nowy fundusz dla szkoły⁶⁴.

5. BRACTWO ŚW. ANNY

Przy parafiach bernardyńskich działały różne bractwa religijne, m.in. III Zakon Franciszkański, Bractwa św. Anny i Paska św. Franciszka⁶⁵. Wśród nich najpopularniejsze było Bractwo św. Anny⁶⁶.

Bractwo św. Anny było najpopularniejsze przy kościołach nie tylko w Polsce, ale również na Rusi. Bractwo powstało w XIV w. we Włoszech. Do Polski przyszło w XV w., dzięki niemieckim koloniom, które znajdowały się we wielkich polskich miastach, gdzie pełnili duszpasterską posługę bernardyńscy kaznodzieje. Zadaniem bractwa było bronić wiary katolickiej przed arianami i protestantami za pośrednictwem uświadczenia religijnego i akcji oświatowo-katechetycznej. Staraniem arcybiskupa łacińskiego lwowskiego Dymitra Solikowskiego (†1603 r.) bractwo było erygowane w 1578 r. przy bernardyńskim kościele we Warszawie, przy udziale królowej Anny Jagiellonki. Głównym propagatorem bractwa był

⁵⁹ Por. L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich...*, dz.cyt., 357.

⁶⁰ J. Mucha, *Organizacja diecezji Kamienieckiej...*, dz.cyt., 223.

⁶¹ Por. P.P. Gach, *Przyczyny i zakres kasat zakonnych na ziemiach polskich w końcu XVIII i w XIX w.*, *Folia Societatis Scientiarum Lublinensis* 22 (1980), 44.

⁶² M. Radwan, *Antyzakonna polityka caratu...*, dz.cyt., 176.

⁶³ Por. L. Zasztowt, *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich...*, dz.cyt., 313.

⁶⁴ Tamże, 414.

⁶⁵ Por. B. Kumor, *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, Lublin 1969, 540–541.

⁶⁶ I. Rusecki, *Bernardyni w prowincji Ruskiej...*, dz.cyt., 264.

także kardynał Jerzy Radziwiłł (1556–1600). Arcybiskup Solikowski stworzył statut bractwa i otrzymał od papieża Sykstusa V w 1586 r., w Rzymie Bullę *Ex incubenti nobis*, która podniosła warszawskie bractwo do rangi arcybractwa z władzą erygowania innych bractw przy bernardyńskich konwentach, m.in. też w diecezji kamieniecko-podolskiej. Bractwo działało także poza klasztorami bernardynów, ale bernardyni mieli duchową opiekę nad członkami bractwa⁶⁷.

W 1785 r. w parafii jarmolinieckiej założono Bractwo św. Anny. Przywilej istnienia otrzymano 21 maja 1785 r. Przy jarmolinieckim konwencie erygował je Franciszek Dobrowolski, promotor Arcybractwa św. Anny we Warszawie. Przywilej był spisany na pergaminie z pieczętką i zamknięty w tubusie. Dokument był prezentowany i zatwierdzony 9 sierpnia 1785 r. przez sufragana i oficjała generalnego diecezji kamieniecko-podolskiej, biskupa Jan Ignacego Dłuskiego⁶⁸.

Bractwo miało swoje ustawy. Każdy członek bractwa powinien modlić się, odmawiając pacierz czyli Ojciec nasz, Pozdrowienie Anielskie, Credo i Dziesięć przykazań Bożych. Do ogólnych obowiązków członków bractwa należało: uczestniczenie we Mszy św. wotywniej we wtorek, podczas której należało też rozmyślać o Męce Pańskiej; częsta spowiedź, dawanie jałmużny i służenia pomocy bliźnim; wystrzeganie się obmów i konfliktów między sobą oraz pijaństwa; udział 2 razy w roku w nabożeństwach za zmarłych członków bractwa; troska o czystość wiary⁶⁹. Do obowiązków Bractwa św. Anny w Jarmolińcach, oprócz ogólnych, wchodziło także: co niedziela i w święta śpiewać Koronkę do św. Anny; być ministrantami światła w czasie suplikacji; każdego miesiąca zamawiać żałobną Mszę św., za którą należało ofiarować 2 zł; każdego miesiąca opłacać posługę organisty, który otrzymywał 20 zł; organizować odpust św. Anny – 26 lipca⁷⁰. W 1814 r. do obowiązków bractwa dodano dostarczanie wina i świec na Mszę św. Bractwo opiekowało się dwiema wielkimi chorągwiami z kitajki i dwiema wielkimi chorągwiami, malowanymi na płótnie. W 1814 r. członkowie bractwa zrobili nowe chorągwie⁷¹. Bractwo miało też 13 pasiek pszczelich, gdzie były 22 ule. Wosk z pasiek był wykorzystywany do robienia świec dla kościoła. Oprócz tego

⁶⁷ Por. W.F. Murawiec, *Misja Wschodnia...*, dz.cyt., 120–121; W.F. Murawiec, *Bernardyni warszawscy. Dzieje klasztoru św. Anny w Warszawie 1454–1864*, Kraków 1973, 143–145; I. Rusecki, *Trzeci zakon św. Franciszka z Asyżu i Bractwa Religijne działające przy kościołach Bernardynów*, W nurcie franciszkańskim 8 (1999), 180.

⁶⁸ ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 130, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok*; Do 1795 r. Bractwo św. Anny istniało w 5 parafiach: w Barze, w Husiatyniu, przy katedrze, w Satanowie i w Szarogrodzie. Najwcześniej powstało bractwo przy katedrze w 1602 r. Por. J. Mucha, *Organizacja diecezji Kamienieckiej...*, dz.cyt., 236.

⁶⁹ Por. I. RUSECKI, *Trzeci zakon św. Franciszka z Asyżu i Bractwa Religijne...*, dz.cyt., 180.

⁷⁰ ДАБО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 523 i 689, *Opisanie Kościoła Parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 r.*; ДАБО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 688, *Wizyta generalna Kościoła parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 r.*; ДАБО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 113, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1809 r.*; ДАБО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 55, *Wizyta generalna Kościoła Zakonno-Parafialnego Jarmolinieckiego za 1817 r.*

⁷¹ ДАБО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 45, *Wizyta generalna Kościoła Klasztornego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1814 r.*

w kościele bractwo miało swoją skarbonkę, do której zbierano ofiary na światło, czyli na robienie świec⁷². W 1805 r. w brackiej kasie było 300 zł⁷³.

Bractwo miało swój zarząd, na czele którego stał starszy. Nad całością czuwał opiekun, którym najczęściej był kapłan. Prawdopodobnie był nim jeden z zakonników, któremu gwardian polecił opiekę nad bractwem⁷⁴. Nie wiemy, ile osób przynależało do Bractwa św. Anny w Jarmolińcach. Źródła wspominają, iż w 1810 r. było dwóch parafian Jan Kulczycki i Franciszek Radecki, którzy przynależeli do bractwa, natomiast nie wymieniono pozostałych członków⁷⁵.

W 1817 r. obowiązki Bractwa św. Anny były rozszerzone nie tylko do spraw materialnych, ale też do duchownych. Otóż, członkowie mieli obowiązek: upominać bluźnierców; każdego pierwszego wtorku miesiąca, zamawiać Mszę św. w intencji bractwa oraz w niej uczestniczyć; każdej pierwszej środy miesiąca zamawiać Mszę w intencji zmarłych członków bractwa; organizować odpust św. Joachima i Anny (26 lipca); po każdych suszach we wtorek w ciągu całego dnia adorować Najświętszy Sakrament; organizować procesje i dzięki temu otrzymywać wielorazowe pełne odpusty; otrzymanie odpustu przy stacjach rzymskich, corocznie podanych do uczęszczania; wolny wybór spowiedników zatwierdzonych i dozwolonych przez Kościół⁷⁶.

W 1823 r. bractwo utrzymywało 45 uli z wosku, w celu wyrabiania świec dla kościoła. Prowadziło także dwie księgi. W pierwszej były prowadzone rachunki brackiej kasy. W drugiej – zapisy rachunków elekcyjnych i członkowie bractwa. W tym roku zostały zapisane następujące obowiązki bractwa: modlić za zmarłych i zamawiać za nich wotywy, czyli Mszę św. za zmarłych; w niedziele i święta uczestniczyć we Mszy św. i śpiewać Koronkę do św. Anny; uczestniczyć w kościelnych procesjach; uczestniczyć w pogrzebowych procesjach, niosąc przy tym świece i chorągwie; troszczyć się o świece i wino na Eucharystię; kupować różne potrzebne rzeczy dla parafii, korzystając z własnej kasy bractwa⁷⁷.

Po likwidacji klasztoru w 1832 r., a przy nim parafii św. Jana Nepomucena i św. Antoniego Padewskiego, Bractwo św. Anny nadal istniało przy kaplicy cmentarnej, a potem przy nowej parafii Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Jarmolińcach⁷⁸.

⁷² ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 523, *Opisanie Kościoła Parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 688, *Wizyta generalna Kościoła parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 113, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1809 r.*; ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 55, *Wizyta generalna Kościoła Zakonno-Parafialnego Jarmolinieckiego za 1817 r.*

⁷³ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 430v i 449, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1805 r.*

⁷⁴ Por. I. Rusecki, *Trzeci zakon św. Franciszka z Asyżu i Bractwa Religijne...*, dz.cyt., 181.

⁷⁵ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 36, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1810 r.*

⁷⁶ ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 55, *Wizyta generalna Kościoła Zakonno-Parafialnego Jarmolinieckiego za 1817 r.*

⁷⁷ ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, арк. 130, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*

⁷⁸ ДАХМО, ф. 685, оп. 2, спр. 22, арк. 132, *Опись Ярмолинецкой приходской Церкви за 1844 годъ.*

6. POMOC DUSZPASTERSKA DORAŻNA

Oprócz pracy duszpasterskiej zakonnicy we własnej parafii spieszyli także z tzw. doraźną pomocą do sąsiednich parafii. Pomoc ograniczała się albo do pojedynczej posługi, albo obejmowała wszystkie najważniejsze czynności liturgiczne, łącznie z odwiedzaniem ludzi chorych i udzielaniem sakramentów umierającym. Pomoc doraźna także często ograniczała się do pewnych okresów, zwłaszcza do Wielkiego Postu i Wielkanocy czy Adwentu⁷⁹. Duszpasterstwo było także powiązane z prowadzeniem rekolekcji oraz misji poza własnymi klasztorami. Jednak ten zakres pracy duszpasterskiej jest nam mało znany⁸⁰. Posługa sprawowana była także przy różnych okazjach, wśród których do najczęstszych należały odpusty parafialne i jubileusze w sąsiednich parafiach⁸¹. Mamy też potwierdzone źródłami fakty, że zakonnicy podejmowali stałe funkcje w parafiach, gdzie administrowali księża diecezjalni. Była to wyraźna pomoc i udział zakonników w duszpasterstwie parafialnym. Dawało to możliwość pracy w pełni w duszpasterstwie, pozwalało uzyskiwać efekty tej pracy w wiernych przygotowanych do pełnego życia chrześcijańskiego. Jednak nie możemy stwierdzić, że tych wypadków było wiele⁸². Jako przykład warto wspomnieć o Amata Farniewicza, który został mianowany do klasztoru i parafii w Jarmolińcach w 1797 r. Za pozwoleniem władz zakonnych i biskupa latyczowskiego Hieronima Sierakowskiego, o. Amat pełnił obowiązki administratora parafii w Medwedówce⁸³.

Warto także wspomnieć o jeszcze jednej formie uczestnictwa bernardyńców w życiu parafialnym. Była to troska o budowanie klasztoru, w którym mieszkali zakonnicy. Do tego dochodziło budowanie kościoła, gdzie spełniano wszystkie posługi duszpasterskie, przeprowadzanie remontów, wyposażenie i zapewnienie posługi kapłańskiej. Jeżeli nawet ojcowie bernardyni bezpośrednio nie zajmowali się budową klasztoru i kościoła, to jednak z pewnością czynili to za pośrednictwem fundatora. Sami zaś zakonnicy czuwali nad przebiegiem prac oraz innymi sprawami materialnymi, związanymi z budową⁸⁴.

⁷⁹ Por. J. Flaga, *Udział zakonów w duszpasterstwie...*, 144; H. E. Wyczawski, *Jarmolińce*, 97–98.

⁸⁰ Por. M. Radwan, *Antyzakonna polityka caratu...*, 171; H. E. Wyczawski, *Jarmolińce*, 97–98.

⁸¹ Por. J. Flaga, *Działalność duszpasterska zakonów...*, dz.cyt., 126; J. Flaga, *Duszpasterstwo zakonów...*, dz.cyt., 45; P.P. Gach, *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich...*, dz.cyt., 190; H.E. Wyczawski, *Jarmolińce*, dz.cyt., 97–98.

⁸² Por. J. Flaga, *Działalność duszpasterska zakonów...*, dz.cyt., 121.

⁸³ O. Amat był także duszpasterzem oraz kapelanem na dworze Potockich w Zbarażu. Jednak źródła nie podają lat owej jego posługi duszpasterskiej. Por. J. Kachel OFM, *Bernardyni 1453–2003. Kapłani i bracia zakonnicy prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie. Wydanie jubileuszowe*, cz. 2, Warta 2004, 89.

⁸⁴ P. P. GACH, *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich...*, dz.cyt., 193.

7. PODSUMOWANIE

Praca duszpasterska ojców bernardynów w Jarmolińcach, choć trwała zaledwie 71 lat (1761–1832), przyniosła efekty⁸⁵. Wydaje się, że na początku wiele czasu pochłaniała budowa drewnianego kościoła i klasztoru, a potem murowanego kościoła i klasztoru. Jednak świątynia była potrzebna do prowadzenia duszpasterstwa. Praca duszpasterska była głównie skoncentrowana wokół sakramentów Eucharystii i spowiedzi oraz sakramentaliów. Jednak nie zabrakło katechizacji dorosłych przy udzielaniu sakramentów, jak również nauki dzieci w szkole parafialnej. Fundamenty duszpasterstwa były założone. Jednak po powstaniu listopadowym, władza carska zlikwidowała klasztor. Kasata jarmolinieckiego klasztoru nastąpiła 20 sierpnia 1832 r. według Najwyższego Rozkazu Głowy Guberni Podolskiej za № 23992 do Kamienieckiej Konsystorii Duchownej⁸⁶. Na to złożyły się różne przyczyny: powstanie listopadowe w latach 1830–1831, mała liczba zakonników oraz niechęć władzy do zakonów.

Bernardyni w Cesarstwie Rosyjskim prowadzili 43 domy. Po kasacie zostały tylko 22 domy, pozostałe, czyli 21 domów skasowano⁸⁷. Oprócz Jarmoliniec skasowano domy zakonne w miejscowościach: Berezyna, Cudnów, Dąbrowna, Hłusk, Janów, Janówka, Jurewicze, Kustyń, Mikulin, Mozyrz, Mścisław, Orsza, Pińsk-Karolin, Połock, Rochaczew, Sieliszcze, Słuck, Warkowicze, Wielona i Witebsk⁸⁸. Klasztor Ojców Bernardynów został przekazany na potrzeby władzy carskiej, a kościół oddany w ręce Cerkwi prawosławnej⁸⁹.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie
sygn. L–19, Akta Prowincji Ruskiej Zakonu Bernardynów w zaborze Rosyjskim.

Directorium officii divini diocesis Camenecensis [...] an. 1813

Directorium officii divini diocesis Camenecensis [...] an. 1819

Directorium officii divini diocesis Camenecensis [...] an. 1825

Directorium officii divini diocesis Camenecensis [...] an. 1828

Directorium officii divini diocesis Camenecensis [...] an. 1829

⁸⁵ Por. E. Maryański, *Jarmolińce*, art.cyt., 450.

⁸⁶ ДАЖО, ф.178, оп. 7 спр. 2979, арк. 5, Ведомости монастырем упраздненных в 1830 по Каменецкой епархии.

⁸⁷ P. P. Gach, *Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich Cesarstwa rosyjskiego w 1832 r.*, *Roczniki Humanistyczne* 28 (1980), z. 2, 199.

⁸⁸ Por. P.P. Gach, *Zakonny franciszkańskie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914*, w: *Zakony Franciszkańskie*, t. 3, red. J. Kłoczowski, Niepokalanów 1996, s. 18

⁸⁹ ДАЖО, ф.178, оп. 7 спр. 2979, арк. 5, Ведомости монастырем упраздненных в 1830 по Каменецкой епархии.

- Российский Государственный Исторический Архив (РГИА): ф. 822, оп. 12, спр. 2926, *Kościół Jarmoliniecki Xięży Bernardynów za 1797 r.*
- Державний Архів Вінницької області (ДАВО):
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Wizyta generalna Kościoła parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 rok*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Opisanie Kościoła Parafialnego Jarmolinieckiego za 1801 r.*, w: *Opisanie kostelów i monasterów Podolskiej gubernii za 1801–1817 гг.*
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1803 r.*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów odprawiona dnia 16 grudnia 1803 r.*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк., *Wizyta generalna Kościoła parafialnego Jarmolinieckiego za 1804 rok*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Wizyta dekanalna Kościoła Parafialnego WW. OO. Bernardynów za 1805 r.*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1806 r.*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, арк. 113, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1808 r.*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1809 r.*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Wizyta dekanalna Kościoła Jarmolinieckiego za 1810 r.*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Wizyta generalna Kościoła Klasztornego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1814 r.*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Wizyta generalna Kościoła Zakonno-Parafialnego Jarmolinieckiego za 1817 r.*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- ДАВО, ф. 737, оп. 1, спр. 3, *Wizyta generalna Jarmolinieckiego Bernardyńskiego klasztoru za 1817 r.*, w: Описание костелов и монастырей Подольской губернии за 1801–1817 гг.
- Державний Архів Хмельницької області (ДАХМО):
- ДАХМО, ф. 685, оп. 2, спр. 22, *Опись Ярмолинецкой приходской Церкви за 1844 годъ.*
- ДАХМО, ф. 685, оп. 4, спр. 22, *Opisanie kościoła zakonno-parafialnego XX. OO. Bernardynów Jarmolinieckich za 1823 rok.*
- Державний Архів Житомирської області (ДАЖО),
- ДАЖО, ф. 178, оп. 7 спр. 2979, *Ведомости монастырем упраздненных в 1830 по Каменецкой епархии.*
- ДАЖО, ф. 822, оп. 12, спр. 2560, *Визитная Опись Ярмолинецкаго Римско-Католическаго Приходскаго во Имя Св. Апостоловъ Петра и Павла Костела за 1876, 1877, 1878, 1879 и 1880 годы.*

Literatura pomocnicza

- Flaga J., *Duszpasterstwo zakonów w Rzeczypospolitej u progu epoki Oświecenia*, Zeszyty Naukowe KUL 25 (1982) 1, 39–57.
- Flaga J., *Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII w. 1767–1772.*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1986.
- Flaga J., *Udział zakonów w duszpasterstwie parafialnym około roku 1772*, Roczniki Humanistyczne 27 (1979) 2, 107–147.

- Gach P.P., *Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich Cesarstwa rosyjskiego w 1832 r.*, Roczniki Humanistyczne 28 (1980), z. 2, 191–213.
- Gach P.P., *Przyczyny i zakres kasat zakonnych na ziemiach polskich w końcu XVIII i w XIX w.*, Folia Societatis Scientiarum Lublinensis 22 (1980), 35–46.
- Gach P.P., *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914*, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1999.
- Gach P.P., *Zakony franciszkańskie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773–1914*, w: *Zakony Franciszkańskie*, t. 3, red. J. Kłoczowski, Niepokalanów 1996, 11–56.
- Jabłońska-Deptuła E., *Zakony męskie Królestwa wobec rzeczywistości zaborczej 1815–1864*, Roczniki Humanistyczne, 22 (1974), z. 2, 101–132.
- Kachel J., *Bernardyni 1453–2003. Kapłani i bracia zakonnicy prowincji polskich oraz kustodii św. Michała na Ukrainie. Wydanie jubileuszowe*, cz. 1–6, Warta: Klasztor Ojców Bernardynów 2004.
- Kazanowska Z., *Działalność społeczna bernardynów w II połowie XVIII i w XIX wieku*, w: *Zakony franciszkańskie*, t. 3, red. J. Kłoczowski, Niepokalanów 1996.
- Kumor B., *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, Lublin 1969.
- Maryński E., *Jarmolińce*, w: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1882, 450–451.
- Mucha J., *Organizacja diecezji Kamienieckiej do 1795 roku*, Roczniki Teologiczno-kanoniczne 30 (1983), z. 4, 61–270.
- Muller M., *Zakony w diecezjach i województwach*, w: *Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, red. L. Bieńkowski, J. Kłoczowski, Z. Sułowski, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1972, 27–56.
- Murawiec W.F., *Bernardyni warszawscy. Dzieje klasztoru św. Anny w Warszawie 1454–1864*, Kraków: Archiwum Prowincji OO. Bernardynów 1973.
- Murawiec W.F., *Misja Wschodnia Zakonu Mniejszych zwanych bernardynami i ich obecność w diecezji Kamieniecko-Podolskiej*, w: *Pasterz i twierdza. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu ordynariuszowi diecezji w Kamieńcu Podolskim*, red. J. Wołczański, Kraków–Kamieniec Podolski: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej Obrządku Łacińskiego 2001, 121–126.
- Panuś K., *Historia kaznodziejstwa*, Kraków: Wydawnictwo Salwator 2007.
- Radwan M., *Antyzakonna polityka caratu w XIX wieku*, Studia Catholica Podoliae 1 (2003), 157–207.
- Rusecki I., *Bernardyni w prowincji Ruskiej 1637–1864. Zarys działalności*, W nurcie franciszkańskim 8 (1999), 253–284.
- Rusecki I., *Działalność kaznodziejska Bernardynów w Prowincji Ruskiej (XVII–XVIII)*, W nurcie franciszkańskim 10 (2001), 71–85.
- Rusecki I., *Szkolnictwo elementarne bernardynów na przełomie XVIII–XIX wieku*, Studia Franciszkańskie 11 (2001), 307–325.
- Sitnik A.K., *Obecność zakonu Braci Mniejszych (Bernardynów) na terenach dzisiejszej Ukrainy (1460–1993)*, w: *Семінар. 10 років Кустодії св. Михаїла Архангела Ордену Братів Меніших в Україні*, Ворзель 2013, 15–71.
- Wyczawski H.E., *Jarmolińce*, w: *Klasztory bernardynskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. H.E. Wyczawski, Kalwaria Żebrzydowska: Calvarianum 1985, 97–98.
- Zasztowt L., *Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk 1997.

PASTORAL SERVICE OF BERNARDINE FATHERS IN YARMOLYNTSI IN THE LATE 18TH AND THE EARLY 19TH CENTURIES

Summary

This article entitled “Pastoral service of Bernardine Fathers in Yarmolyntsi” covers the years 1761–1832. Paweł Starżyński, the owner of the city of Yarmolyntsi, in 1761 invited Franciscan Observants – Bernardine to the pastoral ministry. It was also this year that the monastery parish was founded. In the church under the invocation of St. John of Nepomuk and St. Anthony of Padua brothers performed sacramental service and spiritual care of the local people. In addition to pastoral and preaching work it is worth mentioning the existence of a parish school. It was not only a place for lay education, but also a place of catechization of children. Additionally, the brotherhood of St. Anna was active in the parish and dealt with spiritual care of adults. After 70 years of Bernardine’s work in Yarmolyntsi, on August 20, 1832, according to the Supreme Order of the Head of the Podolia Province no 23992 to the Kamianets Spiritual Consistory, the tsarist authorities liquidated the monastery and the monks had to leave the place of their work. Monastery of Bernardine Fathers was taken over for the needs of the tsarist authorities, and the church was transferred into the hands of the Orthodox Church.

Key words: Bernardine, Yarmolyntsi, Podolia, diocese of Kamyanets

Nota o Autorze

Ksiądz **Oleg ZHARUK** – prezbiter diecezji kamieniecko-podolskiej (Ukraina). Obecnie doktorant Instytutu Pedagogiki oraz Historii Kościoła i Patologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Kontakt e-mail: zharukoleg@gmail.com